

14. Петлюра С. Нота до Найвищої Ради союзних і сполучених держав у Парижі / С. Петлюра // Статті. Петлюра С. В. – С. 193–194.
15. Петлюра С. Промова на політичній нараді 26 листопада 1919 року / С. Петлюра // Статті. Петлюра С. В. – С. 188–189.
16. Петлюра С. Проти погромів / С. Петлюра // Статті. Петлюра С. В. – С. 183–186.
17. Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання / С. Петлюра // Статті. Петлюра С. В. – С. 231–275.
18. Савченко В. А. Симон Петлюра / В. А. Савченко. – Х. : Фолио, 2004. – 416 с.
19. Сергійчук В. Симон Петлюра / Володимир Сергійчук. – К. : ПП Сергійчук М. Ш., 2009. – 568 с.

Проанализированы взгляды одного из лидеров украинского национального движения 1917–1920 гг. Симона Петлюры относительно возможных моделей развития Украинского государства.

Ключевые слова: Украинское государство, Симон Петлюра, парламентская республика, государственная идеология.

The author analyzed the opinion of Symon Petlura, one of prominent leaders of Ukrainian Revolution (1917–1920) concerning possible development patterns of Ukrainian state.

Keywords: Ukrainian state, Symon Petlura, Parliament republic, state ideology.

УДК 947.04 (Укр.)
ББК 63.3 (4 Укр) 6

Андрій Руккас

УКРАЇНСЬКІ СТАРШИНИ В ПОЛЬСЬКІЙ ВИЩІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ШКОЛІ

У міжвоєнний період в польських збройних силах за індивідуальними контактами з польським військовим міністерством служило близько 40 колишніх офіцерів Армії Української Народної Республіки отамана С.Петлюри. Деякі з них пройшли навчання в польській Вищій Військовій Школі (аналог Академії Генерального Штабу), де отримали вищу військову освіту. Про цих людей, їх навчання і розповідається в статті.

Ключові слова: Польща, Українська Народна Республіка, армія, Вища Військова Школа, Академія Генерального Штабу, контрактний офіцер.

Наприкінці листопада 1920 р. під тиском “червоних” Армія Української Народної Республіки (УНР) була вимушена перейти на західний берег Збруча, до контрольованої поляками Східної Галичини. Програвши більшовикам відкритий двобій, керівники УНР не відмовилися від амбітних планів тріумфального повернення й створення незалежної держави. Із цією метою протягом усього міжвоєнного періоду вони активно готувалися до майбутнього відродження української армії. Слушним моментом для цього, на їхню думку, мала б стати війна європейських країн проти СРСР або потужне національно-визвольне селянське повстання на території Радянської України. Після травневого перевороту 1926 р. і приходу до влади в Польщі маршала Ю.Пілсудського ці плани стали набувати конкретних форм.

Ю.Пілсудський, військовий міністр і фактичний авторитарний керівник держави, висунув власну геополітичну концепцію “прометеїзму”. Він був твердо переконаний у тому, що польські інтереси на сході Європи є тісно пов’язані з національно-визвольними прагненнями неросійських народів Радянського Союзу. На його думку, єдиною запорукою для успішної боротьби з великодержавницькою політикою Росії (байдуже якої – імперської чи радянської) може стати поява в чорноморсько-каспійському регіоні нових незалежних держав: України, Грузії, Азербайджану, Північнокавказької федерації. Разом з Польщею вони утворили б спільний фронт проти російської експансії. Заради досягнення цієї мети полякам варто всіляко сприяти активізації діяльності неросійської еміграції в різних сферах: політичній, військовій, ідейно-пропагандист-

ській, культурно-освітній. Одним із дієвих прикладів такої підтримки була контрактна служба грузинських, азербайджанських, північнокавказьких та українських офіцерів у Війську Польському. Поляки сподівалися, що здобувши таким чином теоретичні знання та практичний досвід, ці люди в разі війни із СРСР очолять національні регулярні та партизанські формування й воюватимуть проти спільного ворога.

Перші українські старшини Армії УНР були прийняті на службу до збройних сил Другої Речі Посполитої в лютому 1928 р. (значно пізніше за грузинів, азербайджанців і представників народів Північного Кавказу). Станом на 1 серпня 1938 р. їх налічувалося 38 осіб [19]. Кожний офіцер укладав спеціальний безтерміновий контракт з військовим міністерством Польщі. У цьому документі визначалися: його військове звання; умови служби й оплати; терміни та види відпусток; матеріальне забезпечення на випадок хвороби; матеріальне забезпечення родини в разі смерті, що сталася під час виконання службових обов'язків; право на позику в розмірі двох окладів на обмундирування та спорядження; умови розриву контракту. Фактично, за своїм правовим становищем контрактні офіцери мало чим відрізнялися від кадрових офіцерів Війська Польського за винятком деяких моментів. Так, контрактники не мали доступу до військових таємниць, зокрема, до мобілізаційних документів і планів; вони були позбавлені пенсійного забезпечення за вислугою років; надання їм чергового військового звання залежало не від польського начальства, а від ініціативи власних еміграційних керівників; підвищення до наступного звання відбувалося через укладання нового контракту; уся інформація про службу контрактників мала закритий характер і не публікувалася в "Офіцерських щорічниках" чи в "Денниках персональних наказів" [18, k.453–455]. У першому варіанті стандартного контракту, який на початку 1920-х рр. підписували грузини, азербайджанці та представники народів Північного Кавказу, був спеціальний пункт, за яким офіцер зобов'язувався воювати в польській армії в разі війни проти СРСР. Однак пізніше, коли контракти стали укладати українці, такої умови в їхніх угодах уже не було [28, s.197].

У польській армії контрактні офіцери проходили інтенсивну підготовку в різноманітних військових навчальних центрах і спеціалізованих курсах, здобуваючи нові знання й досвід, потрібні їм для майбутньої боротьби. Своєрідною вершиною в цьому процесі було їхнє навчання у Вищій військовій школі (ВВШ), що була аналогом Академії Генерального Штабу в довоєнній Польщі. За 20 років існування цього закладу (1919–1939) тут навчалася 24 контрактні офіцери, з них 13 грузинів, 8 українців, 2 азербайджанці та 1 аварець [10].

У літературі радянської доби про українців, які служили за контрактом у польській армії та закінчили ВВШ, не писали взагалі, адже для тодішньої влади всі вони були "зрадниками власного народу". Лише після здобуття Україною незалежності з'явилося декілька праць, присвячених українській військовій еміграції в Польщі в 1920–1939 рр. Одна з них належить перу О.Колянчука з Перемишля. Попри вагомі переваги цієї роботи мусимо відзначити, що контрактна служба українців та їхнє навчання у ВВШ висвітлені в ній досить побіжно [21]. На увагу також заслуговує біографічний довідник українських старшин, підготовлений київським дослідником Я.Тинченком [26]. Проте, вузькі рамки коротких довідок не дозволили йому всебічно розкрити важливі епізоди з життя цих людей. Фактично, автори обох праць, говорячи про навчання українців у польській Вищій військовій школі, обмежилися лише сухою констатацією цього факту. Подібний стан речей характерний і для сучасної польської історіографії. Так, Р.Потоцький у своїй книзі, присвяченій уенерівській еміграції в Другій Речі Посполитій, так само поверхнево пише про контрактну службу українців у Війську Польському та їхнє навчання у Вищій військовій школі [29]. Крім того, існує кілька спеціальних робіт з історії цього навчального закладу, але прізвища українців та інших контрактників зустрічаються там лише в списках випускників [32; 33].

Таким чином, урахувавши те, що широкому загалу сьогодні практично нічого не відомо про перебування українців у стінах єдиного в довоєнній Польщі вищого військового навчального закладу, ми прагнемо у своїй статті висвітлити особливості їхнього навчання у ВВШ.

Основою джерельної бази дослідження становлять документи із Центрального військового архіву Республіки Польща у Варшаві. Це, передусім, кваліфікаційні картки та щорічні атестації українців-контрактних офіцерів, випускників Вищої військової школи. Крім того, важливий матеріал міститься в спогадах українських старшин, що навчалися у цьому закладі: генералів П.Самутина, В.Татарського та П.Шандрука [23; 25; 27; 30].

У 1917–1920 рр. Армія УНР відчувала брак достатньої кількості добре підготовлених старшин з академічною військовою освітою, здатних до ефективної роботи в штабах різного рівня. Для виправлення такої ситуації в листопаді 1919 р. планувалося відкрити прискорені курси Генштабу (було навіть затверджене відповідне Положення), однак цей задум у вирі воєнних подій і катастроф залишився нереалізованим [4, арк.39]. До ідеї заснувати подібний заклад військового керівництва повернулося вже на інтернуванні. 21 листопада 1921 р., згідно з наказом Головної Команди Війська УНР № 63, у Калішському таборі розпочали свою роботу “Скорочені курси для підготовки штабних старшин для праці в оперативних штабах Армії УНР”, якими керував один з найдосвідченіших фахівців Армії УНР – Генштабу генерал-поручик С.Дядюша. На курси було зараховано 35 старшин, з яких тільки 27 завершили повний цикл навчання, успішно склали прикінцеві іспити й одержали відповідні свідоцтва [5, арк.65]. Упродовж 6 місяців навчання курсантам читалися такі дисципліни: стратегія й тактика, техніка штабної служби, особливості організації та бойового застосування кавалерії й артилерії, фортифікація та топографія, адміністрація й статистика, воєнна історія, воєнне законодавство, історія й географія України, українська та польська мови. Після місячної відпустки всі випускники були відправлені в розпорядження начальника Генерального Штабу для призначення на вільні посади в оперативних штабах і дивізіях Армії УНР.

У лютому 1923 р., згідно з наказом Головної Команди Війська УНР № 5, на базі “Скорочених курсів підготовки штабних старшин до праці в оперативних штабах Армії УНР” у Каліші були створені тепер уже “Академічні курси при Генеральному Штабі Військ УНР”, начальником яких залишився генерал С.Дядюша. Зміни торкалися не тільки назви. Передусім, до навчального плану були запроваджені нові лекційні дисципліни, зокрема: інженерна справа, організація й бойове застосування технічних військ, історія воєнного мистецтва, історія української визвольної боротьби 1917–1920 рр., короткий огляд історії Першої світової війни 1914–1918 рр., іноземна мова (німецька або французька на вибір), а також семінари з військової психології. У зв’язку із цим, термін навчання збільшувався до 8 місяців (без урахування прикінцевих іспитів) [1, арк.13]. Крім того, значно розширилося коло професорсько-викладацького складу. По суті, реорганізовані таким чином курси ставали першим ступенем майбутньої Української Воєнної Академії. Щоправда, з різних причин чисельність слухачів постійно скорочувалася: початково їх було 34 чол., а наприкінці 1923 р. залишилося тільки 23 чол. [21, с.122; 24, с.55]. У травні 1924 р. “Академічні курси” зробили свій перший і водночас останній випуск, після чого вони невдовзі припинили діяльність, оскільки польська влада остаточно вирішила ліквідувати Калішський табір для інтернованих українських вояків.

Таким чином, упродовж 1921–1924 рр., опираючись тільки на власні сили, у складних табірних умовах було підготовлено з півсотні українських старшин для майбутньої штабної роботи. Однак повноцінними старшинами Генштабу вони не стали,

оскільки курси були, по суті, лише підготовчим етапом до вступу до справжньої академії. Їхньою головною метою було поновити фахові знання, піднести світогляд і національну свідомість слухачів, а також надати їм певного практичного досвіду [4, с.41].

Чудово усвідомлюючи всі недоліки підготовки старшин Генштабу на самотужки організованих курсах, керівники УНР прагнули влаштувати найліпших старшин до іноземних академії, де б вони мали змогу здобути якісну й повноцінну вищу військову освіту. Так, улітку 1922 р. генерал-інспектор Армії УНР генерал О.Удовиченко із цією метою звертався до начальника польського Генерального Штабу генерала В.Сікорського, прохаючи його прийняти 17 кращих випускників Скорочених курсів до Вищої військової школи. Однак, посилаючись на труднощі фінансового характеру, польська сторона дала негативну відповідь [24, с.55]. У березні наступного року український Генеральний Штаб безуспішно намагався командувати до французьких вищих військових навчальних закладів п'ятьох старшин: сотника В.Мамонтова з 1-ї Запорізької дивізії, поручика М.Можейка з 2-ї Волинської дивізії, сотника Ю.Науменка із 4-ї Київської дивізії, сотника В. Ступницького з 5-ї Херсонської дивізії та хорунжого Б.Бокитька з 6-ї Січової дивізії [2, арк.33].

Наприкінці 1923 р. до справи взявся сам Головний Отаман С.Петлюра, який просив польський Генштаб прийняти до Вищої військової школи сотника В.Шевченка, підполковника А.Кмету та сотника О.Іванова. За його словами, це були найкращі представники старшинського корпусу Армії УНР. Так, сотник В.Шевченко за рівнем успішності першим закінчив Скорочені курси, здобувши середній бал 11,87 з 12-ти можливих, сотник О.Іванов ці ж курси закінчив другим із середнім балом 11,14 [8, арк.65]. Підполковник А.Кмета – кадровий бойовий офіцер, нагороджений Георгіївською зброєю, у 1919 р. командував 4-м пішим полком Січових стрільців, а потім очолював відділ статутів Головної Управи Генерального Штабу. Ще в 1920 р. його включили до списку претендентів для майбутнього навчання в академії, атестуючи як дисциплінованого, вихованого, освіченого старшину, який “цілком відповідає для проходження курсу в академії, коли на іспиті виявить досить знання в закордонній мові для слухання курсу” [3, арк.205]. Загалом троє згаданих кандидатів цілком відповідали всім професійним, моральним, психологічним та ідеологічним вимогам, що висувалися як з польського, так і з українського боку. Однак попри це до Вищої військової школи вони так і не потрапили. Натомість за рекомендацією С.Петлюри виїхали до Чехословаччини, де активно взялися до зміцнення та згуртування уенерівської військової еміграції в цій країні [8, к.94]. Крім того, А.Кмета та В.Шевченко в серпні 1923 р. вступили до Української Господарської академії в місті Подебради [6, арк.7; 7, арк.27].

Навчання українців у польській Вищій військовій школі знову стало актуальним уже після “санаційного” перевороту та загибелі С.Петлюри. Проте серед лідерів уенерівської еміграції не було єдиної думки щодо майбутніх претендентів. Так, керівник розвідки полковник М.Чеботарів активно ратував за повторне висування сотника В.Шевченка, підполковника А.Кмети та сотника О.Іванова, називаючи їх “кандидатами Великого Небіжчика”, тобто самого С.Петлюри. З іншого боку військовий міністр еміграційного уряду УНР генерал В.Сальський, якого підтримував президент УНР в екзилі А.Лівицький, пропонував нових людей: генерала П.Шандрука та колишнього особистого ад'ютанта С.Петлюри підполковника О.Доценка. Як наслідок, довкола цього питання розгорнулася надзвичайно запекла й безкомпромісна закулісна боротьба, оскільки кожний намагався довести полякам слушність власних пропозицій, очорнити в їхніх очах опонента й, звісно ж, провести до Школи саме своїх протеже. Про деякі подробиці такого негласного протистояння довідуємося з кореспонденції М.Чеботаріва. Так, в одному зі своїх листів до сотника В.Шевченка він досить детально змалював йому всю ситуацію. “На протязі останніх 4–5 місяців неодноразово в розмовах з

нашими я підкреслював, що єдиними кандидатами до А[кадемії] Г[енерального] Ш[табу] являетесь Ви, але замічав, що такі мої заяви залишалися без належної уваги, що мене обурювало і примушувало затаїти і перейти до рішучої і не щирої тактики, щоби в такий спосіб примусити їх погодитися з певним фактом... я промовчував і обходив категоричність моїх жадань і разом з тим робив своє діло в Штабі (Генеральному Штабі Війська Польського. – Прим. А.Р.)... 10-го (листопада 1926 р. – Прим. А.Р.) я мав розмову з А[ндрієм] М[иколайовичем] (Лівицьким. – Прим. А.Р.) і він мені, ніби між іншим сказав, що мається можливість примістити до Академії пару наших старшин (він не знає, що я надзвичайно зацікавлений Вашим вступом до Академії і що неупинно проводжу цю справу в Штабі) і що він кандидатами рахує: 1) Доценка, а 2) Шандрука. Я мовчу. Тоді він питає як я дивлюсь на цих кандидатів. Я коротко заявив: “Я рахую єдиними кандидатами тих, які були кандидатами у Пана Головного Отамана Симона Петлюри, а саме Шевченка, Кмету і Іваніва”. Сказав я це рішуче і лаконічно. Після цього, нічого не відповівши, А.М. перейшов на другі питання. Зрозумів, що я буду скрізь відстоювати цих кандидатів, не зостановлюючись навіть перед скандалом” [20, с.207–208].

І скандал таки стався. 15 листопада 1926 р. президент УНР в екзилі А.Лівицький і військовий міністр еміграційного уряду УНР генерал В.Сальський передали начальникові розвідувального II Відділу польського Генерального Штабу офіційне звернення, у якому просили його сприяти зарахуванню на курс Вищої військової школи трьох кандидатів: генерала П.Шандрука, підполковника О.Доценка та сотника В.Шевченка [8, к.496]. Довідавшись про це, М.Чеботарів почав діяти – він поділився інформацією з усіма зацікавленими особами, поскаржився впливовим працівникам польської військової розвідки, з якими тісно співпрацював, повідомив їх про те, що кандидатури викликали незадоволення, збентеження та стурбованість серед керівництва унерівської еміграції в Чехословаччині. Одночасно М.Чеботарів почав “обробляти” президента А.Лівицького, котрий як голова держави візував всі офіційні звернення до поляків. Про це він прямо пише А.Кметі: “Одержавши Вашого останнього, чи передостаннього листа, я пішов до А.М. Очевидно був сумний і це відбивалось на обличчю А.М. запитав, що зі мною. Тоді я, як тільки міг, здержано, але почав доказувати необхідність виставити і Вас кандидатом до АГШ, про глухість Сальського і між іншим заявив, що дістав від Вас розпачливого листа. Довго говорить прийшлося і нарешті А.М. зрозумів правильність моїх доводів, усю помилковість Сальського, написав зараз же листа до Сальського, в котрому наказав зараз же скласти добавочне прохання на Вас і негайно принести йому на підпис. В листі зазначив, що буде чекати прохання для підпису до 12-ї години ночі, бо прохання мусить бути Сальським однесено до Штабу на другий день ранком” [20, с.223]. Як наслідок, 19 листопада 1926 р. генерал В.Сальський передав начальникові II Відділу польського Генштабу ще одного офіційного листа, у якому йшлося про додаткового кандидата – підполковника А.Кмету. Крім того, під час аудієнції український міністр усно попросив, по можливості, прийняти до Вищої військової школи й сотника О.Іванова [8, к.494].

Зважаючи на складність і делікатність ситуації, начальник II Відділу наказав своїм підлеглим ретельно вивчити всі кандидатури й відібрати серед них двох, максимум трьох найкращих. Так, В.Шевченко й А.Кмета, як висуванці самого С.Петлюри, жодних нарікань не викликали. Генерала П.Шандрука офіцери польської розвідки оцінили позитивно – “особа енергійна, здібна, молода. Має авторитет серед молоді. З політичної точки зору у свій час вагався щодо польсько-української концепції. Зараз це велика сила в Каліші і тому висувається Сальським, який хоче привернути його на свій бік у боротьбі проти частини генеральської фронди”. Водночас кандидатура підполковника О.Доценка була рішуче відкинута. Завдяки закулісній роботі полковника М.Чеботаріва, поляки визнали його абсолютно нездатним до

навчання, адже, за їхніми словами, це був “інтриган, політикан, торгаш і то найгіршого штибу спекулянта. Згідно з конфіденційною інформацією, він висувається, бо українці не знають, що з ним робити. Це не та особа, котра щось би нам дала в майбутньому”. Сотник О.Іванів як потенційний кандидат навіть не фігурував. Остаточний вердикт польської розвідки щодо претендентів був таким: “До Школи передусім надавались би Шевченко і Кмета. Коли з огляду на обмежену кількість місць, не можна буде прийняти трьох, то думаю мають піти Шевченко і Шандрук. Однак, прийняття третього – Кмети було б дуже бажаним для нас, зняло б напруження у Празі і полегшило б працю Лівичькому” [8, k.494].

Після того, як кандидатури майбутніх слухачів Вищої військової школи були, нарешті, узгоджені, їхня доля тепер залежала від польського військового міністра маршала Ю.Пілсудського, за яким залишалося останнє слово в цьому складному й заплутаному питанні, чиїм кандидатам надати перевагу, кого підтримати в негласному протистоянні. Урешті-решт було прийняте компромісне, однак несприятливе для українців рішення – справі подальшого розвитку не давати взагалі. Зрозуміло, що основною причиною відмови поляків стали сварки, інтриги та скандали серед лідерів уенерівської еміграції. Безсумнівно, що всю вину за провал М.Чеботарів покладав на генерала В.Сальського, який своєю “неумілою тактикою, своїми дурними кандидатами” викликав з його боку “кандидатів, через що почалась ніби боротьба, а цього тільки і треба було їм (полякам. – Прим. А.Р.), щоб взагалі справу затягнути”. У листі до сотника В.Шевченка керівник української розвідки писав, що міністр В.Сальський “попав в таке становище, що й сам не радий. З одного боку, хотілось би шито-крито провести Шандрука і Доценка, а з другого боку, після мого галасу, треба доказати Вам, що він і Вас трьох хотів примістити, бо ж отой проклятий Чеботарів повідомить їх, вони про все довідаються і будуть ніби його ворогами, а це не в його інтересі, бо ж Кмета стоїть на чолі єдиної військової організації, яка підпирає ніби його особу, а Ви з Іванівим є активними творцями цієї організації... Наші розголосили цю справу, ясно не в мою користь, і перед Шандруком і перед Доценком і щоб не бути битим Сальський не натискує, взагалі, на прийняття будь-кого, щоби своїм сказати, що справа не вдалась” [20, с.217]. Тож через конфлікт між двома уенерівськими лідерами поляки постановили нікого до Школи не приймати, аби тим самим не створювати нових проблем і не викликати нових сварок. Тут варто зазначити, що поки українці сварилися, зарезервовані для них місця у Вищій військовій школі в 1926 р. зайняли інші: двоє грузинів (капітан Д.Кутателадзе, ротмістр Д.Шалікашвілі) та азербайджанець (полковник М.Ісрафіл-Бей) – усі троє контрактні офіцери Війська Польського [32, s.117].

Запекле протистояння між військовим міністром еміграційного уряду УНР і керівником розвідки завершилося поразкою останнього. 1 січня 1928 р. полковник М.Чеботарів був звільнений зі своєї посади. Це розв’язало руки генералові В.Сальському, який позбувся впливового внутрішнього ворога. Лише тепер можна було знову братися за справу приділення українських старшин до польської Вищої військової школи на навчання. Відтепер кандидатів вирішено було добирати лише серед українців-контрактних офіцерів Війська Польського (перші контракти з військовим міністерством Речі Посполитої були укладені в лютому 1928 р.).

Вища військова школа розміщувалася у Варшаві на вулиці Кошиковій, 71а. Протягом двох років в її стінах польські офіцери проходили підготовку для роботи в штабах рівня дивізії й вище. Кандидати на навчання обиралися серед офіцерів, що мали звання від поручника до майора включно, а з 1932 р. – до капітана. Проте в цьому плані для контрактних офіцерів, у тому числі й українців, поляки йшли на поступки. Зазвичай для того, щоб потрапити до Школи, абітурієнти мали скласти два тури іспитів: передвступні (на рівні корпусного округу, де відбиралися кращі) і вступні (безпосередньо в Школі). Однак усі контрактні офіцери-українці вступали до ВВШ поза конкурсом,

оскільки їхні кандидатури заздалегідь погоджувалися між військовими відомствами УНР і Речі Посполитої. У зв'язку із цим, вони не проходили елімінаційного відбору на першому етапі, а вступні іспити мали для них суто формальний характер (щоправда, кандидати про це не знали й ставилися до іспитів дуже серйозно).

Унаслідок закулісних чвар серед керівництва уенерівської еміграції, українські старшини з'явилися в стінах ВВШ лише в листопаді 1931 р. Першими з них були капітани П.Самутін та А.Валійський. Наступного року навчання розпочали майор П.Дяченко й капітан М.Палієнко. Після річної перерви в 1934 р. до Школи знову було прийнято українського офіцера – майора В.Мальця. У 1936 р. до ВВШ вступив майор П.Шандрук, а в 1937 р. – поручник В.Татарський. У 1938 р. до Школи був зарахований ротмістр І. Зваричук, але у зв'язку з нападом Німеччини на Польщу він устиг прослухати лише 1 курс. Крім того, війна перешкодила планам поручників О.Кузьминського та В.Тарановича, вступ яких був передбачений на 1940 р. Основна інформація про українських старшин, що навчалися у Вищій військовій школі, наводиться в таблиці [11–15; 32].

Прізвище, ім'я	Військові звання		Рід військ	Випуск	Роки навчання	Оцінка
	польські	українські				
Зваричук Іван	ротмістр	сотник	кавалерія	XIX	1938–1940	не завершив
Татарський Василь	поручник	поручник	піхота	XVIII	1937–1939	не відома
Шандрук Павло	майор	генерал-хорунжий	піхота	XVII	1936–1938	добре
Малець Віктор	майор	підполковник	піхота	XV	1934–1936	дуже добре
Дяченко Петро	майор	полковник	кавалерія	XIII	1932–1934	задовільно
Палієнко Микола	капітан	сотник	артилерія	XIII	1932–1934	задовільно
Самутін Петро	капітан	сотник	піхота	XII	1931–1933	дуже добре
Валійський Аркадій	капітан	сотник	піхота	XII	1931–1933	добре

Контрактні офіцери-українці, що були слухачами у ВВШ, на рівні з поляками відвідували майже всі теоретичні заняття та брали участь у всіх тактичних подорожах. У таємниці від них тримали лише справи, пов'язані з діяльністю 2-го відділу Головного Штабу (розвідка й контррозвідка), мобілізаційні плани та концепції розвитку польських збройних сил.

Цікаві спогади по своє навчання залишив В.Татарський. Він, зокрема, писав: “З першого дня навчання взято було таке темпо, що я думав, що не дам собі ради. Однак, згодом я втягнувся в цю працю і мені вже було не так тяжко, як на початку. Навчання були дуже цікаві, бо з ділянки вищих військових знань. Але найцікавіші були навчання в терені, переважно на границях Польської Республіки. На такі навчання виїжджали ми санітарним потягом, який затримувався на якійсь станції, а звідти їхали в терен на самоходах. В терені навчання були теж цікаві, але не для того, хто був визначений на головну функцію, бо він був під “обстрілом” начальства і то неабиякого, а “грубих риб”... Від його відповідей і влучного розв'язання залежала його доля... Відбувши короткий стаж в (12-й) дивізії, я повернувся до школи, де в короткому часі розпочався другий і останній курс. По теоретичних науках в зимовому періоді зближався час практичних навчань в терені. Цим разом ми виїхали в Галичину, спочатку в околиці Городка, а пізніше – Коломиї. Навчання відбувались досить нервово, бо в повітрі висіла війна; щодня з нашої школи відкликали поодиноких курсантів, яких приділяли до дивізій, що були поставлені в стан поготівля... За кілька днів перед війною я закінчив Вищу Військову Школу і був висланий до мого полку (контрактних старшин, по скінченні школи до штабів не призначали, як це звичайно робилося у відношенні до польських старшин” [25, с.71, 77].

Треба підкреслити, що протягом навчання у ВВШ українські контрактні офіцери не відчували жодної дискримінації стосовно себе з боку польських викладачів або однокурсників. П.Шандрук згадував, що “всі були дуже приємними та вірними друзями” [30, р.161]. З ним повністю погоджується П.Самутін, який у своїх спогадах пише, що “всі були добрими колегами. Мій приятель сотник А.Валійський і я завжди пам’ятали, що репрезентуємо тут не тільки себе, але і корпус старшин армії УНР, а тому – тільки наша праця і відповідне поведіння могли з’єднати нам повагу і пошану” [23, с.30]. У свою чергу керівники та викладачі ВВШ відмічали велике знання, уміння та чималий практичний досвід українських офіцерів. Тому не дивно, що деякі з них заслужили високої прикінцевої оцінки “дуже добре”. Ось що писав начальник Школи генерал Т.Кутшеба про перших українських випускників:

“Капітан П.Самутін – контрактний офіцер, українець. Вирізняється своїми здібностями, характером, амбіційністю та працею. В інтелектуальному плані – мислення дуже швидке, може досконально зорієнтуватися в ситуації, прийняти дуже сміливе, а головне точне рішення. Характер – незалежний, рішучий, замкнутий, сумлінний. В роботі – надзвичайно витривалий, дуже старанний і добросовісний. Постійно підвищує рівень своїх знань. Під час перебування у Школі поведіння відмінно” [11].

“Капітан А.Валійський – контрактний офіцер, українець. Індивідуальність визначена. Офіцер з великими здібностями, швидким розумом, гарною орієнтацією та вірним, хоча й повільним прийняттям рішень. Характер ... скромний, витриманий, самостійний. В праці – дуже амбіційний, докладний, повільний. Під час перебування у Школі поведіння відмінно” [12]. Цілком очевидно, що саме завдяки своїм визначним професійним і персональним якостям він у 1936–1939 рр. займав посаду начальника штабу при Військовому міністерстві УНР (щоправда, з огляду на режим секретності навколо українських державницьких інституцій, офіційно повідомлялося лише про відрядження А.Валійського в розпорядження Військово-історичного бюро польського Головного штабу).

Одним з кращих випускників Школи був майор В.Малець. “Характер скромний, врівноважений, замкнутий в собі. Через велику різницю у віку (49 років) з колегами по навчанню особливих стосунків практично не підтримує. Поважний, обов’язковий, дуже працьовитий (працездатність – відмінна). Тактично підготовлений, дуже добрий, логічний, спокійний. Приймає добрі рішення, що спираються на ґрунтовному обміркуванні ситуації та великому бойовому досвіді” [14].

З позитивного боку зарекомендував себе в Школі й майор (з березня 1939 р. – підполковник) П.Шандрук. Викладачі ВВШ відзначали, “що незважаючи на значний вік (50 років. – Прим. А.Р.) він викликає подив своєю витривалістю та силою духу. Служить прекрасним прикладом для молодших колег”. Крім того, указувалося, що, “незважаючи на значну різницю у військових званнях (П.Шандрук був генерал-хорунжим армії УНР. – Прим. А.Р.) завжди був дуже лояльним співробітником та підвладним” [15].

На цьому загалом позитивному тлі виділяється постать майора П.Дяченка, навчання якого в Школі навряд чи було успішним. Учатися йому було досить важко, наука давалася з великими труднощами. На підставі так званих кваліфікаційних карт, які заповнювали викладачі Школи на кожного слухача, можна скласти уявлення про здібності та деякі риси характеру П.Дяченка. Отже, здібність та інтелектуальний розвиток – посередні; працьовитість, старанність, відчуття обов’язку – заледве середні, лінивий, посередня уважність; внутрішня самодисципліна – добра; лояльність – дуже висока; фізична витривалість, нервово опанування, духовний стан – високі; позитивні та негативні риси характеру – малоздібний, проте має дуже велике почуття реалізму. Відносно професійних якостей майора П.Дяченка викладачі Школи відмічали його вміння добре готувати інформацію для того, щоб командир міг прийняти рішення; сумлінність і докладність праці були на достатньому рівні. Його відчуття дійсності, реальна оцінка

можливостей видів зброї, людей та тварин, реальна калькуляція сил і засобів у часі й на просторі були, за оцінками більшості викладачів, добрими. Він непогано опанував техніку видавання наказів, його вміння редагувати накази (ясність і зв'язаність) оцінювалися на високому рівні. Разом з тим викладачі зазначали, що майор П.Дяченко “важко мислить й заледве достатньо орієнтується” [13].

Оцінки викладачів, уміщені на кваліфікаційних картах, не були таємницею. На індивідуальних бесідах, які кожного семестру проводив комендант Школи, слухачів інформували про досягнуті ними результати (крім пунктів “здібність та інтелектуальний розвиток” і “позитивні та негативні риси характеру”), указуючи на недоліки та закликаючи посилити працю для їхнього усунення. Однак, судячи з усього, подібні розмови мало вплинули на успішність навчання П.Дяченка, загальні оцінки якого після теоретичного курсу були досить негативні – “недостатня”, “заледве достатня”, “слабка”, “достатня”. Такими ж були і його результати після завершення 1-го курсу – “заледве достатній, не придатний на штабіста, тільки в стройові частини”. Остаточна ж випускна оцінка П.Дяченка була лише “достатня” [13]. Слід зазначити, що серед тридцяти чотирьох офіцерів 13-го випуску ВВШ оцінку “дуже добре” одержали 7 осіб, “добре” – 19, “достатньо” – 8 [9]. У цьому випадку навряд чи можна говорити про необ'єктивність та упереджене ставлення польських викладачів Школи до українського офіцера. Справа, очевидно, полягала в іншому й причини треба шукати в площині міжособистісних стосунків П.Дяченка з начальником Школи генералом Т.Кутшебою. Певним підтвердженням цього може бути лист П.Дяченка від 4 жовтня 1938 р., у якому він категорично відмовлявся давати гроші на колективний подарунок для генерала з нагоди 10-ліття його перебування на чолі навчального закладу. П.Дяченко писав тоді: “Для ген. Кутшеби не дам а ні копійки, бо за два роки школи пізнав його добре” [16]. У відповідь військовий міністр УНР В.Сальський зазначав: “З листа Вашого... бачу, що Ви маєте особисте застереження проти г. К (генерала Кутшеби. – Прим. А.Р.). На мій погляд воно неслухне, а з яких причин, то при побаченні Вам оповім. Вшанування г. К. має не стільки особисте, скільки загальне значення для нашої справи, внаслідок чого я зробив відповідний доклад п. ГО (пану Головному Отаману А.Лівицькому. – Прим. А.Р.) і він цю ініціативу апробував. Тому що в цій справі заангажовані п. ГО і я, то припадаючу на Вас суму, щоб не обтяжувати надмірно Ваших товаришів, виплачу я особисто” [17].

Під час навчання слухачі українці постійно підтримували тісний контакт з провідними діячами Державного Центру УНР в екзилі. Так, вони повинні були регулярно доповідати військовому міністру еміграційного уряду генералові В.Сальському про свої успіхи та невдачі. Заступник міністра закордонних справ доктор Р.Смаль-Стоцький проводив з ними консультації з приводу міжнародної ситуації. У своїх спогадах П.Самутін пише, що президент УНР в екзилі А.Лівицький “запрошував до себе і до подробиць випитував нас абсолютно про все. Радів з наших успіхів і потішав нас та підтримував на душі. Він був не тільки нашим найвищим зверхником, але опікуном і батьком” [23, с.31].

Контрактні офіцери-українці, у тому числі й випускники ВВШ, залишилися вірними своїй новій батьківщині. У вересні 1939 р. усі вони встали на захист Польщі (хоча як іноземці не були зобов'язані цього робити) і взяли активну участь у боях з німецькими військами [більше про це див.: 22]. Один з них, підполковник П.Шандрук, був навіть відзначений найвищою польською бойовою нагородою – срібним хрестом Ордена Віртуті Мілітарі [31, s.169] за те, що, будучи начальником штабу 29-ї піхотної бригади, 23 вересня в районі міста Замостя у важких боях з ворогом вивів з оточення й урятував від поразки своє з'єднання. Як відмічали самі поляки, у складній ситуації П.Шандрук зробив значно більше ніж можна було очікувати від звичайного командира [34, s.107].

Таким чином, контрактна служба українських офіцерів у польських збройних силах, їх навчання у Вищій військовій школі є, безперечно, одним з важливих епізодів нашої спільної історії. В армії Другої Речі Посполитої вони мали змогу отримати сучасну військову освіту, здобути великий практичний досвід. Свої знання та вміння ці люди щиро прагнули застосувати для створення вільної Української держави.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1075, оп. 2, спр. 1037.
2. Там само, спр. 1051.
3. ЦДАВО України, ф. 1078, оп. 2, спр. 155.
4. Там само, спр. 226.
5. Там само, оп. 4, спр. 8.
6. Там само, ф. 3795, оп. 1, спр. 1213.
7. Там само, спр. 2197.
8. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), sygn. I.303.4.2476. List kierownika referatu "C" Oddziału II Sztabu generalnego do szefa Oddziału II i kierownika referatu ogólnego mjr. Sokolowskiego w sprawie przejścia do WSW b. oficerów armii Petlury, 2.XII.1926 r.
9. CAW, sygn. I.340.1.196. Promocja XIII 1932/1934 rr. Zestawienie statystyczne absolwentów.
10. CAW, sygn. I.303.1.216. Stan oficerów kontraktowych, absolwentów Wyższej Szkoły Wojennej na 1939 r.
11. CAW, sygn. I.340.1.217. Karta kwalifikacyjna kpt. piech. Piotra Samutina.
12. CAW, sygn. I.340.1.217. Karta kwalifikacyjna kpt. piech. Arkadiusza Walijskiego.
13. CAW, sygn. I.340.1.218. Karty kwalifikacyjne mjr. kaw. Piotra Diaczenko.
14. CAW, sygn. I.340.1.220. Karta kwalifikacyjna mjr. piech. Wiktora Malca.
15. CAW, sygn. I.340.1.226. Karta kwalifikacyjna mjr. piech. Pawła Szandruka.
16. CAW, sygn. I.380.2.173. Лист полк. П. Дяченка до ген. В. Сальського, 4.X.1938 р.
17. CAW, sygn. I.380.2.173. Лист ген. В. Сальського до полк. П. Дяченка, 8.X.1938 р.
18. CAW, sygn. I.380.2.242. Rzeczpospolita Polska. Ministerstwo Spraw Wojskowych. Kontrakt z por. kontr. Janem Mytrusiem, 1.IX.1930 r.
19. CAW, sygn. tymczasowa 1774/89/206. Stan oficerów kontraktowych-Ukraińców na dzień 1.VIII.1938 r.
20. Визвольні змагання очима контррозвідника. Документальна спадщина Миколи Чеботаріва. – К., 2003. – 288 с.
21. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / Олександр Колянчук. – Львів, 2000. – 278 с.
22. Руккас А. Участь українців-контрактних офіцерів польської армії у вересневій кампанії 1939 р. / Андрій Руккас // Київська старовина. – 2002. – № 3. – С. 90–102.
23. Самутин П. Польська Вища Військова Школа / Петро Самутин // Вісті Комбатанта. – 1964. – № 4. – 15–21; 1965. – № 1. – С. 24–31.
24. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.) / Ігор Срібняк. – К. ; Філадельфія, 1997. – 187 с.
25. Татарський В. Під чотирма прапорами / В. Татарський. – Мюнхен, 1959. – 134 с.
26. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Я. Тинченко. – Кн. 1. – К., 2007. – 536 с.
27. Шандрук П. Сила доблесті / П. Шандрук. – Івано-Франківськ, 2008. – 240 с.
28. Małoj M. Wygnaniec z Kaukazu. Przyczynek do dziejów oficerów kontraktowych w II RP / Marcin Małoj // Niepodległość. – 1995. – Т. XLVII. – S. 185–217.
29. Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939) / Robert Potocki. – Lublin, 1999. – 384 s.
30. Shandruk P. Arms of Valor / Pavlo Shandruk. – New York, 1959. – 320 p.
31. Spis kawalerów Orderu Wojennego Virtuti Militari nadanego w czasie Drugiej wojny światowej, 1939–1945. – Londyn : b. d. – 423 s.
32. Stawecki P. Oficerowie dyplomowani Wojska Drugiej Rzeczypospolitej / Piotr Stawecki. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1997. – 270 s.
33. W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie / zebrał i opracował plk. dypl. W. Chocianowicz. – Londyn, 1969. – 532 s.
34. Za co gen. Szandruk dostał Virtuti Militari // Kultura. – 1965. – № 6. – S. 106–107.

В межвоєнний період в польських вооружених силах по індивідуальним контрактам с польським военним министерством служило около 40 бывших офицеров Армии Украинской Народной Республики атамана С.Петлюры. Некоторые из них прошли обучение в польской Высшей военной школе

(аналог Академії Генерального Штаба), где получили высшее военное образование. Об этих людях, их обучении и повествуется в статье.

Ключевые слова: Польша, Украинская Народная Республика, армия, Высшая военная школа, Академия Генерального Штаба, контрактный офицер.

During the interwar period in the Polish armed forces there were about 40 former officers from the Army of the Ukrainian People's Republic headed by otaman Simon Petlura. They all served according to the individual contracts signed with Polish War Ministry. Some of them have been trained in the Polish Higher Military School (similar to the Academy of the General Staff), where they got a higher military education. This article deals with these people and their studies.

Keywords: Poland, Ukrainian People's Republic, the army, the Higher Military School, Academy of the General Staff, a contract officer.

УДК 930.2:94 (477.8)

ББК 63.01

Галина Стефанюк

ЗАХОДИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ СХІДНОГАЛИЦЬКОГО СОЦІУМУ В 1941–1944 рр.

У статті проаналізовано реалізацію політики німецької окупаційної влади в Галичині й визначено заходи нацистів щодо зайнятості українців краю та їхнє місце у формуванні “великого господарського простору”.

Ключові слова: Галичина, німецька окупація, Третій райх, Генеральне Губернаторство, нацистський режим.

Характерною ознакою й помітною особливістю сучасного етапу розвитку української історичної науки є суттєва активізація дослідження вітчизняними науковцями стану доволі непростого, однак ефективного використання економічного потенціалу українців. У незалежній Україні інтерес до означеного кола питань формувався досить повільно, незважаючи на розсекречення державних архівів, зняття ідеологічних застережень, громадську дискусію навколо обставин використання праці українців у Райху. Сьогодні у вітчизняній науці триває процес накопичення емпіричної інформації, яка б дозволила об'єктивно й усебічно показати явище примусової праці українців у роки Другої світової війни.

Після проголошення незалежності України вітчизняна історична наука з позицій історизму підійшла до аналізу актуальних питань Другої світової війни. В основному питанням реалізації політики німецької окупаційної влади в Галичині в досліджуваній період приділяють увагу О.Лисенко, І.Андрухів, А.Боляновський, П.Кам'янський, Т.Пастушенко, В.Шайкан, І.Муковський та інші.

Мета статті полягає в об'єктивному висвітленні реалізації соціально-економічної політики німецького окупаційного режиму в Галичині й аналізі заходів нацистів щодо праці українців краю в сільському господарстві й промисловості.

Напередодні війни із СРСР Німеччина не мала єдиної концепції стосовно використання трудових ресурсів окупованих земель. З одного боку, розроблялися масштабні плани економічної експлуатації захоплених територій, з іншого, – нацистське керівництво втілювало в життя ідеї расової теорії: в Україні від голоду й хвороб загинули мільйони військовополонених, проходили акції знищення єврейського населення, представників більшовицької партії, під час яких сотні тисяч осіб працездатного населення були вбиті. Водночас окупаційною адміністрацією були вжиті необхідні заходи для точного обліку місцевого працездатного населення, що стало передумовою успішного вивезення робочої сили до Німеччини.